

УДК 304.44:36:330.524

Ревак І.О.

кандидат економічних наук, доцент,
професор кафедри інформаційних технологій у діяльності ОВС
та економічної безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ

КУЛЬТУРНО-ДУХОВНІ ЧИННИКИ ПІДВИЩЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

CULTURAL AND SPIRITUAL FACTORS FOR IMPROVING INTELLECTUAL POTENTIAL UKRAINE

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано вплив культурно-духовних чинників на зростання інтелектуального потенціалу України. Акцентовано увагу на неналежне виконання культурою соціальної та економічної функцій, недооцінювання ролі книги у суспільстві, від'ємні темпи приросту бібліотечного фонду. Доведено позитивний вплив музейної справи, театрального мистецтва та концертної діяльності на розвиток і збагачення інтелектуального потенціалу України. Встановлено позитивну залежність між підвищенням духовності суспільства, послабленням криміногенної ситуації та економічним зростанням у державі.

Ключові слова: культура, духовність, заклади культури і мистецтва, інтелектуальний потенціал України.

АННОТАЦИЯ

В статье проанализировано влияние культурно-духовных факторов на рост интеллектуального потенциала Украины. Акцентировано внимание на ненадлежащее выполнение культурой социальной и экономической функций, недооценивание роли книги в обществе, отрицательные темпы прироста библиотечного фонда. Доказано положительное влияние музейного дела, театрального искусства и концертной деятельности на развитие и повышение интеллектуального потенциала Украины. Установлена позитивная зависимость между повышением духовности общества, ослаблением криминальной ситуации и экономическим ростом в государстве.

Ключевые слова: культура, духовность, учреждения культуры и искусства, интеллектуальный потенциал Украины.

ANNOTATION

The impact of the cultural and spiritual factors to the growth of the intellectual potential of Ukraine has been analyzed in this paper. The attention to inadequate execution of social and economic functions by the culture and underestimate the book role in society, negative growth rate of the library collection have been accented. Positive impact of museums, theater arts and concert activity on the development and enrichment of the intellectual potential of Ukraine have been proved in this paper. Positive correlation among the increase in the spirituality society, weakening the crime situation and economic growth in the country has been established.

Keywords: culture, spirituality, institutions of culture and art, intellectual potential of Ukraine.

Постановка проблеми. Початок ХХІ ст. характеризується значними метаморфозами, зумовленими переходом вітчизняної економіки до інноваційного способу господарювання, в якому інтелектуальний потенціал набуває особливого значення. Багата культурно-духовна спадщина України стає своєрідним джерелом зростання інтелектуального потенціалу нашої держави та невід'ємним атрибутом новітніх процесів державотворення. Однак послаблення уваги до культурно-духовної сфери з боку держави обер-

тається непоправними втратами в усіх без винятку галузях суспільного життя. У зв'язку з цим актуалізуються питання аналізу та оцінки низки системних негативних явищ у галузі культури, що гальмують процеси нарощування інтелектуального потенціалу в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що питання культурно-духовних чинників підвищення інтелектуального потенціалу України цікавить багатьох науковців, зокрема Б. Данилишина, О. Валевського, С. Грипич, І. Копистинську, В. Куденко, В. Скуратівського, І. Шидловського та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття, торкається аналізу таких особливих внутрішньоструктурних складових інтелектуального потенціалу як культура та духовність. Варто наголосити, що досі в науковій літературі немає ґрунтовних досліджень щодо впливу духовності на інтелектуальний потенціал держави.

Метою статті є аналіз впливу культурно-духовних чинників на зростання інтелектуального потенціалу України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблеми розвитку української культури, серед яких – потреба в переході сфери культури до інноваційної моделі розвитку, вимагають не лише від керівництва держави, а й від усіх громадських організацій серйозних інституційних та культурних змін. Адже сьогодні, на жаль, у суспільстві спостерігається криза довіри та поширення соціального цинізму, що є наслідком тяжких ринкових реформ, що проводяться в Україні з моменту здобуття нею незалежності [1, с. 270]. Окрім цього, байдуже ставлення до проблем культурного розвитку призвело до виникнення так званого феномену культурної пастки, зміст якого полягає в тому, що без уваги до змін у культурній сфері неможливі успішні перетворення у суспільстві. Культурна пастка – це ситуація, коли згубні й зужиті ціннісні установки стають нормами життя та роблять будь-яку стратегію модернізації неефективною [2].

В Україні на законодавчому рівні прийнято низку нормативно-правових документів з

питань регулювання правовідносин у сфері культури, однак суттєвого оновлення потребує модель державного управління закладами культури, система їх фінансування, створення національного культурно-інформаційного простору, активізація культурно-просвітницького сектору українського соціуму тощо. Аналіз настроїв, що простежуються у сфері культури сьогодні, свідчить про наявність і розвиток різноспрямованих тенденцій. З одного боку, утверджуються демократичні засади державного регулювання сфери культури, що передбачають невтручання держави у творчі процеси культурно-мистецького життя, тим самим визнаючи самоцінність, незалежність культури і мистецтва, необхідність їх для духовного здоров'я суспільства. У культурно-мистецькому житті України дедалі активніше утверджується плюралізм, що передбачає відмову від притаманної тоталітарній системі типовості в художньому відтворенні суспільних явищ і процесів, від єдиного підходу до їх оцінки [3]. З іншого боку, держава, відмежовуючись від надмірного регулювання культурологічних процесів, абсолютно невиправдано покладається на саморегульовальну дію ринкових механізмів, що в умовах трансформаційних процесів та соціокультурних викликів не виконують властиві їм функції. У зв'язку з цим виникає суперечлива ситуація, коли механізми позабюджетного фінансування повною мірою не використовуються, а незначне зростання видатків зведеного бюджету на культуру та мистецтво не забезпечують виконання культурною економічної функції, суть якої полягає у зростанні продуктивності праці та збалансованості суспільного виробництва. Динаміку фінансування сфери культури упродовж 2005–2013 років можемо простежити на рисунку 1.

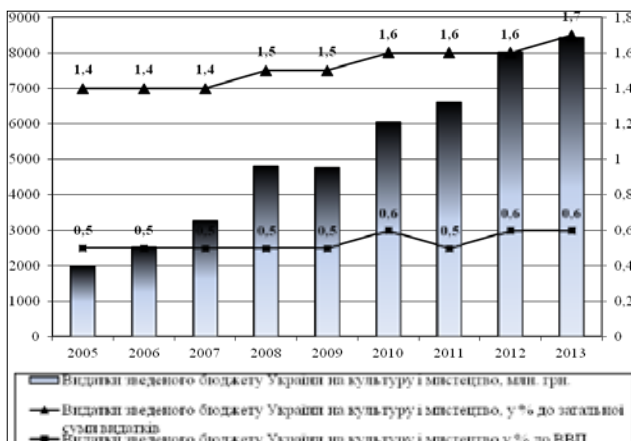

Рис. 1. Динаміка видатків зведеного бюджету за 2005–2013 роки [4]

Як видно з рисунка, обсяг видатків зведеного бюджету на культуру та мистецтво за аналізований період збільшився на 6,5 млрд грн, або більш як у 4 рази (видатки на культуру і мистецтво у 2005 році дорівнювали 1992,1 млн грн, а в 2013 – 8444,1 млн грн), однак питома вага

видатків на культуру та мистецтво у загальній сумі видатків майже не змінилася – 1,4% у 2005 році та 1,7% у 2013 році. Надзвичайно низькими залишаються видатки зведеного бюджету на культуру та мистецтво у відсотках до ВВП – на рівні 0,5-0,6%. На нашу думку, такий стан справ сигналізує про неналежне виконання соціальної функції культури, що пов'язана не лише з соціальним характером діяльності закладів культури, а й процесами формування та нагромадження інтелектуального потенціалу у державі.

Варто наголосити, що кошти, спрямовані на розвиток культури, покривають лише поточні потреби та витрати на заробітну плату працівників сфери культури, і лише незначна їх частина спрямовується на інвестиційні та інноваційні цілі. Такий стан справ спричинив загострення нагромадженої роками проблеми оновлення основних фондів і проведення капітального ремонту та реконструкції приміщень закладів культури. Значна частина закладів культури розміщена у будівлях, що не відповідають сучасним умовам, а знос основних фондів у середньому по галузі перевищує 40% [1, с. 278].

Безумовно, стрімке впровадження інформаційних технологій та формування екранної культури свідчать про зменшення ролі книги і книжкової культури у суспільстві, основне завдання якої – утвердження і розвиток духовної, моральної та інтелектуальної культури особистості. Книга є продуктом інтелектуальної праці й результатом суспільного розвитку, адже з її допомогою людство нагромаджує досвід в усіх сферах життєдіяльності. Падіння попиту на книгу, книгодрукування в Україні, на нашу думку, є наслідком недооцінювання значення книги у суспільстві, коли вона (книга) розглядається як результат уречевленої праці, як звичайний високодохідний товар, а не як джерело інтелектуального й духовного збагачення нації, частина її національного культурного надбання.

Динамічними коливаннями характеризується випуск книжок та брошур в Україні, що, на наш погляд, віддзеркалює політичні настрої та соціально-економічні тенденції не лише у сфері культури, а й у національній економіці в цілому. За аналізований період кількість надрукованих книг та брошур зросла із 54 млн примірників до 70 млн, несприятливими для книговидавництва виявилися кризові 2009–2011 роки, коли зменшилося державне замовлення і заявки від приватних структур, а також погіршилися фінансові можливості видавничих центрів. Обсяги середньорічних тиражів друкованих видань в Україні за період з 2005 по 2013 рік можна простежити на рисунку 2.

Лідруючі позиції у щорічному випуску книг та брошур за цільовим призначенням посідають видання навчальної та методичної літератури: із понад 26 тис. назв видань згаданої категорії належить понад 8 тис. примірників, або понад 40% усіх видань. Наукові видання

Рис. 2. Середньорічні тиражі друкованої продукції в Україні за 2005–2013 роки [5-7]

займають другу позицію – це понад 5 тис. назв, перевищуючи кількість літературно-художніх видань на одну тисячу примірників, а щодо обсягів тиражу, то останні перевищують наукові та науково-популярні видання більш як у три рази [8, с. 6].

Неабияке занепокоєння викликає стан видавництва книг державною мовою, адже наклад українських та російськомовних видань майже пропорційні. Так, із 46,6 млн тиражованих примірників у 2011 році українськомовної продукції було випущено 23,5 млн примірників (50,4%), а російськомовної – 19,1 млн видань (40,9%); у 2012 році – відповідно 31,6 млн (50,8%) та 26,5 млн примірників (42,7%). Помітно збільшується кількість видань декількома іноземними мовами – із 660 видань загальним накладом 673,2 тис. примірників у 2011 році до 828 видань обсягом 1355,8 тис. примірників у 2012 році, тобто більше ніж удвічі [8, с. 7].

Паралельно з вітчизняним книговидавництвом повною мірою не виконують свого суспільного призначення масові та універсальні бібліотеки. Бібліотечний світ України представлений 45 тис. книгосховищ із унікальними колекціями та рідкісними книгами, мережа бібліотечних закладів налічує понад 19 тис. одиниць, а кількість примірників у розрахунку на 100 жителів становить майже 700 примірників. У XXI столітті бібліотеки стають центрами трансформації знань у просторі та часі, своєрідною комунікаційною системою нагромадження, впорядкування та передачі інформації. В Україні зростає кількість електронних бібліотек, змінюється структура бібліотечної інформації, зокрема з'являються нові карткові каталоги, сформовані індекси резюме та повнотекстові джерела [1, с. 281]. Попри позитивні тенденції комп'ютеризації універсальних бібліотек, в Україні невпинно зменшується обсяг бібліотеч-

ного фонду та рівень забезпеченості населення книжковою продукцією. Як видно на рисунку 3, з початком фінансово-економічної кризи темпи приросту бібліотечного фонду та забезпеченості ним населення у розрахунку на 100 осіб мають від'ємні значення.

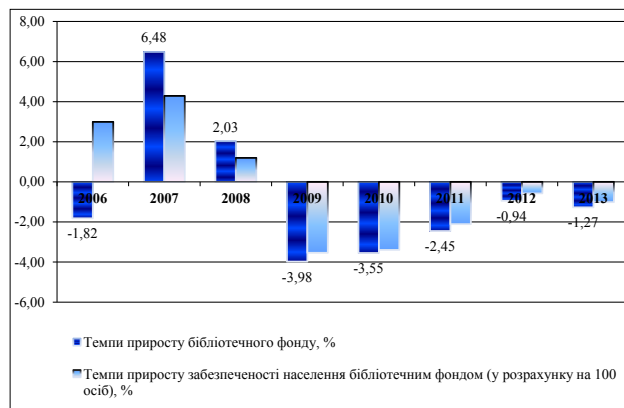

Рис. 3. Темпи приросту бібліотечного фонду та забезпеченості населення бібліотечним фондом у розрахунку на 100 осіб

Розраховано за [5-7]

Водночас простежується позитивна тенденція з фінансування бібліотечної справи в Україні. За аналізований період видатки зведеного бюджету постійно збільшувалися із 424 млн грн у 2005 році до 2 млрд грн у 2013 році [4]. Отже, бібліотека як елемент інфраструктури сфери культури повинна виконувати не лише просвітницьку та виховну функції, її головне завдання полягає у збереженні культурної спадщини та нагромадженні інтелектуального потенціалу в Україні.

У збереженні культурної спадщини чималу роль відіграють музейні заклади. Музеї як культурно-освітні, науково-дослідні та історичні інститути поширюють науково-природничі знання, використовують пам'ятки матеріальної та духовної культури з метою донести до людства нову інформацію чи історичну правду.

Сьогодні в Україні функціонує понад 4 тис. громадських музейних закладів, які провадять наукову, освітню і виховну роботу, частина з них розташована далеко від обласних центрів і є чи не єдиним виховним осередком для молоді. Серед них 3265 музеїв зареєстровані при вищих навчальних закладах, і понад 40 з них – природничі [9, с. 7]. Окрім цього, Україна має велику кількість відомих історико-культурних пам'яток та є однією із провідних країн Європи за кількістю об'єктів світової спадщини ЮНЕСКО. За офіційними даними на кінець 2013 року на державному обліку в Україні знаходилося понад 147,5 тис. нерухомих пам'яток історії та культури, серед яких: пам'яток археології – 74682; історії – 52222; монументального мистецтва – 2865; архітектури та містобудування – 17344 [5, с. 11]. Значна кількість пам'яток історії – більш ніж 12 млн зберігається у фондах українських музеїв. Саме музеї на сьогодні

ні є одним із головних соціальних інститутів, які виконують функцію формування історичної пам'яті українського народу, донесення до всіх українців і особливо молоді знань про минуле.

Нагальними завданнями для музеїв всіх профілів також залишається комп'ютеризація і автоматизація обліку музейних експонатів, оцифрування найбільш цінних пам'яток культури і мистецтва. З 2012 року за підтримки Мінкультури у кількох музеях та заповідниках почав реалізовуватися пілотний проект оцифрування облікової документації. Актуальною є науково-інформаційна діяльність музеїв, спрямована на впровадження нових інформаційних технологій, здатних представляти об'єкти культурної спадщини у віртуальному просторі. На даний момент Міністерством культури України впроваджується державна Програма розвитку музейної справи на 2013–2018 роки, яка повинна стати тією «дорожньою картою», що дозволить вивести музейну роботу в Україні на якісно інший рівень, підвищити престиж професії, покращити умови праці музейних працівників та матеріально-технічний стан музеїв. Програма має стати прикладним інструментом модернізації музейної справи в Україні [10].

Зростання інтелектуального потенціалу в державі, на нашу думку, можливе завдяки розвитку театрального мистецтва. Суспільні відносини в галузі театральної справи в Україні, спрямовані на формування і задоволення творчих потреб та інтересів громадян, їх естетичне виховання, збагачення, розвиток та збагачення духовного потенціалу українського народу визначає Закон України «Про театри і театральну справу». Основними напрямками державної політики в галузі театру і театральної справи є підтримка і розвиток мережі театрів, забезпечення їх сучасним технічним обладнанням; розроблення та сприяння реалізації державних цільових та регіональних програм розвитку театрів і театральної справи, забезпечення їх фінансування за рахунок державного та місцевих бюджетів [11].

Протягом 2013 року в Україні працювало 133 театри різних форм власності, з них за жанрами: опери та балету – 7, драматичних – 46, музично-драматичних – 34, музичної комедії та мініатюр – 7, дитячих – 10, лялькових – 29. Серед діючих театрів за статусом налічувалося: національних – 10, державних – 2, обласних – 69, районних (міських) – 42, інших – 10 [5, с. 61]. Метою основної діяльності театру є розвиток театрального мистецтва і театральної справи, а також формування та задоволення потреб населення у такому виді мистецтві. Формування особистості у лоні театрального мистецтва є цілеспрямованим і послідовним процесом залучення людини до високих культурних та духовних цінностей. Сучасний стан театрального мистецтва характеризують такі показники, як кількість театральних вистав за рік, загальна кількість відвідувачів театрів, загальна кількість місць у залах для глядачів, коефіцієнт

відвідування населенням театрів (кількість відвідувачів у розрахунку на 100 осіб) тощо.

Протягом досліджуваного періоду (2005–2013 рр.) кількість глядацьких місць у театрах була майже незмінною і коливалася в межах 55-58 тис. одиниць, постійним було відвідування населенням театрів у розрахунку на 100 осіб – 14-15 осіб. Суттєвого коливання зазнали показники кількості театральних вистав та відвідувань театрів за рік, особливо у період фінансової кризи (див. рис. 4). Так, у 2009 році загальна кількість відвідувачів становила 6187,6 тис. осіб на рік, а кількість поставлених вистав – 30667 одиниць, тоді як у 2013 році ці показники дорівнювали 6874,7 тис. осіб та 35473 вистави відповідно.

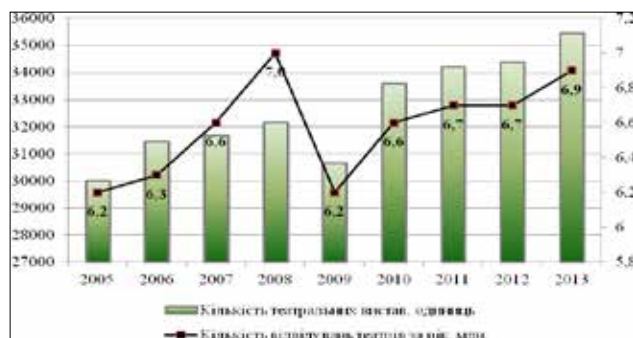

Рис. 4. Якісні показники діяльності театрів в Україні

Складено за: [5-7]

Водночас варто зазначити, що попри певні успіхи у розвитку театральної справи, перед сучасним українським театром стоїть низка важливих проблем, найболючішою з яких є проблема фінансування. Структура фінансових надходжень у всіх театрах є приблизно такою: бюджетне фінансування – 70-80%; доходи від основної діяльності – 15-25%; інші надходження – 5-10% [12].

Особливої уваги потребує процес формування державної політики та галузевої стратегії розвитку вітчизняного театрального мистецтва, система ресурсного забезпечення сфери культури в цілому.

Особлива роль в організації культурного відпочинку та підвищенні інтелектуального потенціалу в державі належить клубним закладам та концертним організаціям, що представлені самостійними професійними колективами, концертно-естрадными та гастрольними колективами, філармоніями, клубними закладами тощо. Понад 70% концертних організацій та самостійних професійних колективів знаходяться у комунальній власності й, відповідно, залежать від програм розвитку окремих регіонів та фінансових можливостей територіальних громад. За кількістю закладів культури в Україні переважають клубні заклади – 18,5 тис. об'єктів, у яких укомплектовано 4,7 млн місць, високим є показник забезпеченості населення клубними закладами у розрахунку на 100 тис. осіб [5].

Непроста ситуація склалася у галузі кіномистецтва, бо через обмежене державне фінансування, недовість ринкових механізмів господарювання та постійні адміністративні реорганізації прибуткова у минулому галузь перетворилася на збиткову. Відчутними стали явища скорочення кіномережі і виробництва кінофільмів, зменшення кількості відвідувань кінотеатрів глядачами. Так, кількість відвідувань демонстраторів фільмів протягом останніх років залишається невисокою – приблизно 14 млн глядачів на рік. Кількість демонстраторів фільмів у 2013 році порівняно з 2005 роком скоротилася вдвічі, на ринку показу кіно(відео)продукції переважають фільми американського (48%) та російського (18%) виробництва. Українська ж кінопродукція у 2013 році була представлена 54 вітчизняними фільмами, що становило 9,5% від загальної їх кількості [5, с. 36].

Останніми роками пошавилася діяльність творчих спілок, громадських і релігійних організацій, національно-культурних товариств, різних ініціативних груп, зацікавлених в оновленні культурно-мистецького життя, відродженні традицій української культури, відновленні духовних цінностей. Позитивною є тенденція до запровадження принципово нового ставлення держави до релігії, переосмислення ролі церкви у суспільному житті, перегляд і переоцінка пов'язаних з ними культурних надбань. Сьогодні в Україні створюються необхідні передумови для об'єктивного з'ясування та висвітлення питань щодо справжнього внеску церкви у розвиток національної культури, підвищення інтелектуального потенціалу в державі. У суспільній свідомості поступово утверджується нове розуміння релігії як незламної сили на шляху до морально-духовного вдосконалення людства.

Провідне місце в період утвердження національної самосвідомості належить духовності, яка виступає особливим феноменом загальнокультурного та економічного піднесення в державі. Духовний і фізичний розвиток суспільства можливий тільки в тому випадку,

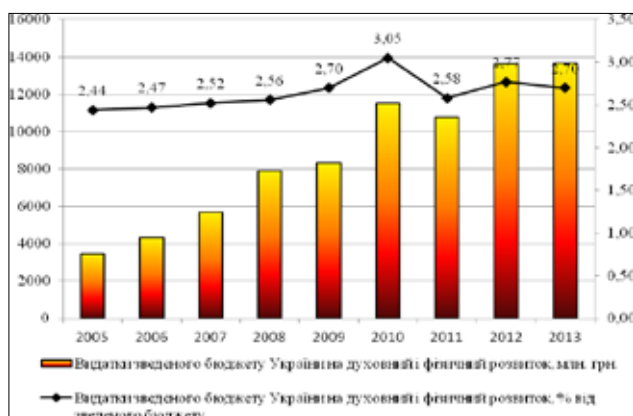

Рис. 5. Видатки зведеного бюджету на духовний та фізичний розвиток у 2005–2013 роках [4]

коли ефективною є державна політика у сфері культури та духовності. Підвищення рівня духовності суспільства, на нашу думку, можливе за умови усвідомлення державою важливості культурно-духовного виховання населення, особливо молоді та належного рівня фінансування. Видатки на духовний та фізичний розвиток у структурі видатків за функціональною класифікацією впродовж останнього десятиліття не перевищують 3%, що, безумовно, є недостатнім для розв'язання нагальних проблем у цій галузі, подолання негативних проявів тощо (див. рис. 5).

Поступове зростання обсягів фінансування культурно-духовних потреб держави та активізація діяльності благодійних і релігійних організацій сигналізують про позитивні зрушення в економічній політиці держави (див. рис. 6).

Рис. 6. Коефіцієнти активності діяльності благодійних та релігійних організацій та результативності використання коштів на благодійну діяльність в Україні [13]

Висхідні тренди двох верхніх кривих, що відображають забезпеченість суспільства релігійними та благодійними організаціями, свідчать про пріоритетність духовних цінностей та морально-духовних настроїв у житті пересічних громадян. Коефіцієнт результативності використання коштів на благодійну діяльність в Україні характеризує співвідношення між використаними коштами на благодійну діяльність та коштами, що надійшли від такого виду діяльності. Невпинне зниження цього показника відображає ситуацію, за якої надходження коштів від благодійної діяльності перевищує більше ніж у два рази суми, використані на благодійну діяльність.

Безперечно, духовність є вагомим чинником піднесення національної економіки, гарантом зниження аморальності та злочинності. Про позитивний вплив духовності як складової інтелектуального потенціалу свідчать факти зниження кількості зареєстрованих злочинів та кількості засуджених на 100 тис. населення. Дані коефіцієнтів злочинності та судимості подані на рисунку 7.

Рис. 7. Коефіцієнти злочинності та судимості у 2005–2013 роках [14]

Неважко помітити, що динаміка коефіцієнта злочинності в державі знаходиться в оберненопротилежній залежності з фазами ділового циклу. Так, економічне зростання, що відбувалося з 2000 по 2008 рік супроводжувалося зниженням кількості зареєстрованих злочинів і найменша їх кількість припала на 2008 рік. Як тільки в економіці з'являються панічні настрої та ознаки кризи, відразу зростає кількість вчинених злочинів. Отже, можемо зробити висновок, що економічне зростання, яке супроводжується духовним піднесенням суспільства, позитивно впливає на деструктивні чинники, зокрема рівень злочинності, і навпаки.

До позитивних тенденцій, що сприяють активізації інтелектуального потенціалу в Україні, варто віднести поглиблення інтеграції вітчизняної культури до європейського та світового культурного простору. Значно розширилися міжнародні культурні зв'язки України з багатьма країнами світу, що створює реальні можливості для ознайомлення з досягненнями культури інших народів і держав та представлення кращих зразків національної культури та мистецтва світовій спільноті. Численні успішні виступи українських виконавських колективів, виставки творів з колекцій провідних українських музеїв, експозиції українських художників сприяють зміцненню міжнародного авторитету України. Помітно активізувалася діяльність у сфері культури представництв України в іноземних державах та міжнародних організаціях. Значну роль відіграють традиційні контакти у сфері культури нашої держави з українською діаспорою у світі. Позитивне значення має долучення України до низки міжнародних правових актів у сфері свободи культурного обміну та збереження культурної спадщини.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, чинниками позитивного впливу на зростання інтелектуального потенціалу України у сфері культури і духовності є: збереження пам'яток культурної та духовної спадщини для відновлення історичної пам'яті українського народу; створення єдиного координаційного органу у сфері охорони та збереження культурних об'єктів; активізація книговидання, зокрема українською мовою та зростання темпів

приросту бібліотечного фонду України; реалізація державної програми розвитку музейної справи, що повинна стати прикладним інструментом її модернізації; оновлення матеріально-технічної бази музейних, бібліотечних, клубних та виставкових приміщень; розвиток театрального мистецтва з метою задоволення творчих потреб та інтересів громадян України, їх естетичне виховання; організація культурного відпочинку та програм дозвілля для населення України; підготовка висококласних фахівців у музейній та бібліотечній справі; зростання кількості благодійних та релігійних організацій, основне завдання яких – пропагувати духовні цінності та високоморальні настрої у суспільстві.

Перспективами подальших наукових досліджень є розробка пропозицій щодо вдосконалення державної політики у сфері культури і духовності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Куценко В.І. Соціальний вектор економічного розвитку / Під наук. ред. д.е.н., проф., академіка НАН України Б.М. Данилишина. – К. : Наукова думка, 2010. – 734 с.
2. Актуальні проблеми формування державної культурної політики. Аналітична записка / Валєвський О.Л. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1429/>.
3. Скуратівський В. Гуманітарна політика в Україні / В. Скуратівський, В. Трощинський, С. Чукут. – К. : Вид-во УАДУ, 2002.
4. Звіт про виконання Зведеного бюджету України по видатках станом за 2005–2013 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua/>.
5. Заклади культури, мистецтва, фізкультури та спорту України у 2013 році. Статистичний бюлетень. – К. : Держкомстат України, 2014. – 94 с.
6. Заклади культури, мистецтва, фізкультури та спорту України у 2007 році. Статистичний бюлетень. – К. : Держкомстат України, 2008. – 91 с.
7. Заклади культури, мистецтва, фізкультури та спорту України у 2010 році. Статистичний бюлетень. – К. : Держкомстат України, 2011. – 92 с.
8. Мураховський А., Буряк С. Аналітичний огляд випуску друкованої продукції у 2012 році // Вісник Книжкової палати. – 2013. – № 4. – С. 4-11.
9. Шидловський І.В. Історія музейної справи та зоологічних музеїв університетів України / за ред. Й.В. Царика / І. Шидловський. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. – 112 с.
10. Міністерство культури розпочало роботу з підготовки Програми розвитку музейної справи на 2013-2018 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/280283>.
11. Закон України «Про театри і театральну справу» від 31 травня 2005 року № 2605-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2605-15>.
12. Український театр на сучасному етапі (оглядова довідка за матеріалами преси) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/133598>.
13. Діяльність громадських об'єднань в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
14. Статистичний щорічник України за 2013 рік. Статистичний бюлетень. – К. : Держкомстат України, 2014. – 534 с.